

РОЗДІЛ 9
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ
ЕКСТРЕМІСТСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

SOME QUESTIONS OF THE LEGAL ADJUSTING
OF COUNTERACTION OF EXTREMIST ACTIVITY IN UKRAINE

Бояров В.І.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
 професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
 Академії адвокатури України*

Прояви екстремізму в різних формах є серйозною загрозою існуванню держави. Проблема протидії екстремізму в Україні ускладнюється відсутністю законодавчого визначення екстремізму, екстремістської діяльності, екстремістської організації та ін. Автором обґрунтовано необхідність визначення на законодавчому рівні поняття і змісту екстремістської діяльності як заборонених суспільно небезпечних дій, передбачених у Кримінальному кодексі України, від чого залежить успіх у розслідуванні відповідних злочинів, створення ефективної криміналістичної методики розслідування, одним з основних джерел формування якої є пізнання закономірностей механізму вчинення злочину.

Ключові слова: екстремізм, протидія кримінально караним проявам екстремізму.

Проявления экстремизма в различных формах является серьезной угрозой существованию государства. Проблема противодействия экстремизму в Украине осложняется отсутствием законодательного определения экстремизма, экстремистской деятельности, экстремистской организации и др. Автором обоснована необходимость определения на законодательном уровне понятия и содержания экстремистской деятельности как запрещенных общественно опасных действий, предусмотренных в Уголовном кодексе Украины, от чего зависит успех в расследовании соответствующих преступлений, создание эффективной криминалистической методики расследования, одним из основных источников формирования которой является познание закономерностей механизма совершения преступления.

Ключевые слова: экстремизм, противодействие уголовно наказуемым проявлениям экстремистской деятельности.

The display of extremism in different forms carries serious threat of existence of the state. The situation of counteraction to extremism in Ukraine is complicated by absence of legislative decision of extremism, extremist activity, extremist organization and other. An author is ground the necessity of decision at legislative level of concept and maintenance of extremist activity, as the forbidden acts envisaged in the Criminal Code of Ukraine, on what success depends with investigation of such crimes; creation of effective criminalistics methodology of investigation, one of basic sources of forming of that is cognition of conformities to law of mechanism of commission of crime.

Key words: extremism, counteraction to the criminally-punishable displays of extremist activity.

Останніми роками багато країн світу, включаючи Україну, постійно стикаються із загрозою вчинення терористичних актів, збільшенням загальної кількості інших кримінально караних проявів екстремізму, зокрема групових (масові заворушення, вандалізм, терористичні акти, порушення прав людини та ін.). Тому досить актуальним для науковців-криміналістів є створення криміналістичних методик розслідування кримінально караних проявів екстремізму, що ускладнюється відсутністю в Україні законодавчого визначення екстремізму, екстремістської діяльності, екстремістського формування (організації) та ін.

Довгий час в українському праві (як до цього у праві часів СРСР) не існувало таких термінів, як «екстремізм», «екстремістська діяльність», «екстремістська організація» та ін. Визначення екстремізму як «належність до крайніх поглядів, заходів (звичайно в політиці)», що наводиться у довідниках [1, с. 1396], звичайно, не можна визнати правовим і таким, що породжує юридичну відповідальність або інші правові наслідки¹.

Екстремізм сьогодні є об'єктом уваги філософії, соціології, політології, психології, а також юриспруденції. Проблеми протидії екстремістській діяльності останніми роками досить активно досліджувалися такими науковцями-кримінологами, як Д.І. Амінов, Ю.М. Антонян,

С.С. Борисов, В.А. Бурковська, А.І. Долгова, В.П. Ємельянов, Ю.Б. Ірха, Н.Ф. Кузнєцова, В.В. Лунєєв, Д.О. Назаренко, О.В. Петрянін, В.П. Тихий та ін. Вітчизняними криміналістами проведено дослідження особливостей розслідування окремих кримінально караних проявів екстремістської діяльності. Це, зокрема, дисертаційні роботи І.М. Білоус, М.О. Ларкіна, П.В. Шалдирвана та ін., у яких розглянуто лише окремі прояви екстремістської діяльності. Створення криміналістичної методики розслідування саме екстремістської діяльності стримується через відсутність законодавчого визначення екстремізму, екстремістської діяльності, екстремістської організації та ін.

Незважаючи на відсутність законодавчого визначення екстремізму, Україна визнає важливість боротьби із цим негативним явищем. Зокрема, Закон України «Про основи національної безпеки України» (ст. 7) передбачає серед інших загроз національній безпеці України, стабільності в суспільстві, у внутрішньополітичній сфері «можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад» [2].

У Стратегії національної безпеки України «Україна у світі, який змінюється» наголошується, що подолання диспропорцій у соціально-гуманітарній сфері повинно здійснюватись, зокрема, шляхом запобігання поширенню пропаганди екстремізму, насильства, ксенофобії, релігійної нетерпимості, моральної розбещеності [3]. Згадується екстремізм як негативне явище і в інших законах: «Про

¹ У багатотомній «Юридичній енциклопедії» (Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Українська енциклопедія, 1998), яка підготовлена НАН України та Інститутом держави і права імені В.М. Корецького, взагалі відсутня стаття, присвячена зазначеному явищу.

охорону дитинства» [4], «Про гастрольну діяльність» [5] тощо. Спробу визначення поняття «екстреміст» зроблено в Наказі Державного комітету ядерного регулювання України від 8 червня 2004 р. № 101, де екстреміст визначений як «особа, схильна до крайніх поглядів і дій» [6].

Спроби законодавчого визначення екстремізму здійснювалися неодноразово. Так, у Верховній Раді України у 2002 р. був зареєстрований законопроект «Про протидію політичному екстремізму» [7]; у 2007, 2011, 2013 роках – законопроекти «Про протидію екстремізму» [8; 9; 10]. Ці нормативно-правові акти не знайшли підтримки у Верховній Раді України через суттєву недосконалість, наявність суперечливих неоднозначних приписів [11, с. 139]. Зокрема, в останньому проекті Закону (від 2 грудня 2013 р. № 3718), в основу якого покладено положення Модельного закону про протидію екстремізму, прийнятого Міжпарламентською Асамблеєю держав-учасниць СНД (Постанова від 14 травня 2009 р. № 32-9), визначено такі основні поняття, як «екстремізм», «екстремістська діяльність», «екстремістська організація», а також основні принципи протидії екстремізму, види та форми зазначеної діяльності (законопроект відкликаний 15 квітня 2014 р.) [10].

16 січня 2014 р. у Верховній Раді України були прийняті так звані «диктаторські закони», у яких, зокрема, екстремістську діяльність було визначено як злочин. У ст. 1101 Кримінального кодексу України (далі – КК України) під екстремістськими матеріалами законодавець розумів призначені для оприлюднення документи на паперових, електронних чи будь-яких інших носіях, що містять інформацію екстремістського характеру, тобто: 1) закликають, обґрунтовують чи виправдовують необхідність здійснення діяльності щодо планування, організації, підбурювання, підготовки або вчинення дій із метою: а) насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, б) посягання на територіальну цілісність, недоторканність, суверенітет держави, в) насильницького захоплення або утримання влади чи владних повноважень, незаконного втручання в діяльність або перешкоджання законній діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших суб'єктів владних повноважень, виборчих комісій, громадських об'єднань, їх посадових чи службових осіб; 2) закликають, обґрунтовують чи виправдовують необхідність розпалювання соціальної, расової, національної, етнічної, мовної чи релігійної ворожнечі та ненависті, здійснення масових заворушень, порушення громадського порядку, хуліганських дій та актів вандалізму з мотивів соціальної, расової, національної, етнічної, мовної чи релігійної ворожнечі та ненависті, порушення прав, свобод і законних інтересів осіб, зокрема пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв людини і громадянина за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, пропаганду виключності, переваги чи неповноцінності людини (соціальної групи) за ознакою її соціальної, расової, національної, етнічної, мовної, релігійної належності або ставлення до релігії. Закон втрагив чинність на підставі Закону України від 28 січня 2014 р. № 732-VII [12].

Треба також зазначити, що у 80-х рр. минулого століття виник інший термін – «злочини на ґрунті ненависті та нетерпимості». Уперше офіційно зазначений термін був ужитий ОБСЄ на засіданні Ради міністрів у Маастрихті у 2003 р. Йдеться про злочини проти життя, здоров'я або приватної власності, об'єкт якого був обраний через дійсний або уявний зв'язок потерпілого із групою, що характеризується спільними ознаками ідентичності: наявна або уявна раса; національне або етнічне походження; мова, колір шкіри, релігія, стать, вік, психічні або фізичні особливості, сексуальна орієнтація або будь-який інший аналогічний фактор [13, с. 6].

Законодавча конструкція «з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» з'явилася і в Україні: до чинного КК України в листопаді 2009 р. внесено зміни та доповнення до деяких статей [14]. Зокрема, посилання на зазначені мотиви з'явилося у ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129, а також у ст. ст. 161, 300 КК України (в останній зроблено вказівку на «твори, що пропагують расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію»). У ч. 2 ст. 115 КК України з'явився новостворений п. 14, за яким передбачається відповідальність за вчинення умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості [15, с. 174].

Крім того, із 2004 р. в Україні діє Закон «Про боротьбу з тероризмом» [16], у ст. 1 якого надано визначення такому різновиду екстремістської діяльності, як тероризм. Останній розглядається як суспільно небезпечна діяльність, що полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади, вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погроз вчинення злочинних дій для досягнення злочинних цілей.

В умовах відсутності у чинному кримінальному законодавстві України визначення екстремізму під кримінально караними проявами останнього, на нашу думку, можливо розглядати три великі групи суспільно небезпечних діянь: 1) кримінально карані діяння, які посягають на основи та безпеку політичного устрою (ст. ст. 109–111, 113 КК України); 2) злочини терористичного характеру (ст. ст. 112, 258, 258¹–2585, 260, 261, 278, 442–444 КК України); 3) злочини екстремістської спрямованості, які вчиняються з мотивів ненависті або ворожнечі стосовно осіб, що належать до певної етнічної, расової, релігійної, політичної та іншої соціальної групи (п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129, ст. ст. 161, 300 КК України) [17, с. 215].

Варто зазначити, що в сучасній юридичній науці існує багато думок, різного роду трактувань, підходів, які визначають сутність екстремізму, екстремістської діяльності і які мають право на існування, але, на нашу думку, важливим фактором, що негативно впливає на законотворчий процес у цьому напрямі, є небажання держави визнати факт існування в нашому суспільстві таких явищ, як прояви ксенофобії, порушення прав людини, расизм та ін., оскільки це негативно впливає на імідж України за кордоном. І сьогодні визначення екстремізму, насамперед між політиками, є вкрай суб'єктивним. Негативний вплив на ініціативи законодавців із визначення вказаного явища здійснюється з боку частини суспільства після спроби прийняття Верховною Радою України в січні 2014 р. так званих «диктаторських законів».

Для відповіді на питання, чи потрібне Україні таке законодавство (закон про протидію екстремізму або про боротьбу з екстремізмом), потрібно насамперед виходити з того, що, по-перше, у Конституції України визначено правові основи запобігання та протидії проявам расової, національної нетерпимості, ксенофобії та ін., і, по-друге, держава ратифікувала низку міжнародно-правових документів, приєднуючись до боротьби з екстремізмом, тероризмом, сепаратизмом, геноцидом, порушенням прав людини та ін. Таким чином, Україна задекларувала готовність активно брати участь у процесах із протидії екстремізму і тероризму.

Статут Організації Об'єднаних Націй (1945 р.), Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Конвенція стосовно рабства (1926 р.), Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього (1948 р.), Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965 р.), Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.), Конвенція про

права дитини (1990 р.) та інше міжнародне законодавство (ратифіковане Україною) є інформаційно-правовою основою для вдосконалення діяльності держави, спрямованої на протидію екстремізму.

Питання законодавчого визначення екстремізму треба розглядати виходячи з того, що екстремізм співвідноситься з тероризмом таким чином: екстремізм передбачає переконання у «правоті» положень певної екстремістської ідеології і готовність до дій, а тероризм – це стратегія перетворення у дійсність положень такої ідеології з використанням терору [18, с. 8].

Загалом можемо підсумувати, що від законодавчої визначеності поняття і змісту екстремізму, екстремістської діяльності залежить успіх у розслідуванні такої складної категорії злочинів (ускладненої наявністю ідеологічного елемента в діяннях екстремістів), оскільки одним з основних джерел формування криміналістичної методики є пізнання закономірностей механізму вчинення злочину, а також наявність норм права, які визначають поняття і зміст певної діяльності (наприклад, екстремістської), що є забороненою і передбаченою в КК України як кримінально-карані діяння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд. перераб. и допол. – М. : Большая российская энциклопедия ; СПб. : Норинт, 1998. – 1456 с.
2. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. №964- IV // Відомості Верховної Ради України – 2003. – № 39. – Ст. 351.
3. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється», затверджена Указом Президента України від 12 лютого 2007 р. № 105 (у ред. Указу Президента України від 8 червня 2012 р. № 389/2012) // Офіційний вісник Президента України. – 2012. – № 20. – Ст. 470.
4. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
5. Про гастрольні заходи в Україні : Закон України від 10 липня 2003 р. № 1115- IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 7. – Ст. 56.
6. Облік та контроль ядерного матеріалу, фізичний захист ядерного матеріалу і ядерних установок : Наказ Державного комітету ядерного регулювання України від 8 червня 2004 р. № 101.
7. Про протидію політичному екстремізму : Проект Закону України від 4 червня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=12411.
8. Про протидію екстремізму : Проект Закону України від 10 липня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=30527.
9. Про протидію екстремізму : Проект Закону України від 15 вересня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=41152.
10. Про протидію екстремізму : Проект Закону України від 2 грудня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=49227.
11. Ірха Ю.Б. Окремі проблеми правового регулювання питань протидії екстремізму / Ю.Б. Ірха // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – № 1 (26). – С. 137–142.
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення норм законів, схвалених 16 січня 2014 р. : Закон України від 28 січня 2014 р. № 732-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 17. – Ст. 593.
13. Преступления на почве ненависти в регионе ОБСЕ: инциденты и меры реагирования. Годовой отчет Бюро по демократическим институтам и правам человека ОБСЕ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.osce.org/publications/odihr/2007/09/26296_931_ru.pdf.
14. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості : Закон України від 5 листопада 2009 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 5. – Ст. 43.
15. Савченко А.В. Вплив мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості на кваліфікацію злочинів / А.В. Савченко // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – № 1 (17). – С. 174–177.
16. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180.
17. Бояров В.І. Криміналістична класифікація кримінально-караних проявів екстремізму / В.І. Бояров // Вісник Академії адвокатури України. – 2015. – Т. 12. – № 2 (33). – С. 210–216.
18. Сергун Е.П. Экстремизм в российском уголовном праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Е.П. Сергун. – Тамбов, 2009. – 24 с.